

**HOOFDSTUK 9
1942
DE AANLOOP TOT DE
ARRESTATIE VAN KATHOLIEKE JODEN
NA VOORLEZING VAN PROTESTTELEGRAM
EN HERDERLIJK SCHRIJVEN.
HET BESLUIT TOT ARRESTATIE EN DEPORTATIE.**

De aanloop tot arrestatie.

Waarschijnlijk in de vroege middag van zondag 26 juli 1942 hoort Seyss-Inquart dat het protesttelegram is voorgelezen in de kerken. Hij is kwaad. Ook hoort hij dat in het Herderlijk Schrijven van de Bisschoppen voorgelezen is 'de ondergang van Jeruzalem'. Hij hoort dit als een aanval op het nazi-idee: één volk, één rijk, één führer. Hij is woedend.

Kempner (1969, pp 96-99) vermeldt wat er gebeurt na de voorlezing van het protesttelegram en het Herderlijk Schrijven.

'Omdat in de kerkdiensten altijd geheim-agenten van de Sicherheitsdienst aanwezig waren, werd uit hun bevindingen een strikt vertrouwelijk' bericht verzonden naar Berlijn met deze inhoud: Kempner, 97-99:

De volgende bijzonderheden zijn te vermelden uit het Herderlijk Schrijven:

1. De Kerken voelen zich in naam van recht en gerechtigheid verplicht tegen de jodendeportaties en tegen de arbeidsdienst in Duitsland te protesteren.
2. Ze maken vanaf de kansel de inhoud van een telegram publiek, dat ze op de 11de juli 1942 aan de rijkscommissaris hebben gestuurd.
3. De gelovigen worden in kennis gesteld van de concessie van de rijkscommissaris als antwoord op het aan hem gericht telegram, dat de joden, die vóór de 1ste januari 1941 gedoopt werden niet door de actie getroffen worden.

4. Dit herderlijk schrijven verklaart deze dag tot bid- er boetedag voor alle Kerken van Nederland.
5. De kern van het gebed voor vandaag luidt:
Wij bevelen u vooral aan, o God, het volk Israël, dat in deze dagen zo zwaar beproefd wordt . (...)
6. Het herderlijk schrijven van de katholieke bisschoppen van Nederland citeert ook Jesus' voorzegging van Jerusalem 's verwoesting. Deze profetie wordt blijkbaar op het Rijk toegepast en moet zo ook door de toehoorders worden verstaan (...) Volgt tekst Matteus.
Einde telegram aan Berlijn. Kempner 98

Het voornaamste besluit.

Op de vergadering van maandagmorgen 27 juli 1942 van Seyss-Inquart met zijn naaste medewerkers op het Plein te Den Haag wordt als voornaamste besluit gemeld:

dat onmiddellijk alle katholieke joden moesten worden gegrepen en naar het Oosten weggevoerd. Volgens de aanmeldingsregisters waren het er ongeveer 700. Het grootste percentage vormden de emigranten uit Duitsland. Kempner 99.

'Rauter, hoofd veiligheidsdienst, kan deze onrust helemaal niet hebben. Hij heeft bij Hitler een slechte indruk gemaakt door zijn huwelijk met de 22 jaar jongere Else Lauter. Hij neemt deze actie tegen de Nederlandse bisschoppen 'mit der Jonge (sic) an der Spitze' - zeer hoog op en zint op wraak, waarmee hij ook zijn aanzien bij Hitler kan terugwinnen.' Kempner 100.

De voorlezing van telegram en Herderlijk Schrijven in de kapel van het sanatorium te Bilthoven.

De voorlezing in het sanatorium te Bilthoven.

Ook in de kapel van

het sanatorium te Bilthoven is het Herderlijk Schrijven voorgelezen. De gemeenschap, de bewoners en verzor-

genden zijn onthutst dat de Bisschoppen rond aartsbischop de Jong, hun mening zo duidelijk laten horen en om barmhartigheid vragen.

De Bisschoppen ontvangen steunbetuigingen van katholieke en protestantse zijden. Men wacht de Duitse reactie af.

**Reactie van Zuster Judith Mendes da Costa
en haar arrestatie.**

Zuster Judith voelt zich als katholieke Jodin direct betrokken bij het protest. Zij vraagt aan de Priorin of ze een brief mag schrijven aan de Aartsbisschop. Dit wordt toegestaan. AB 81

Op zondag 2 augustus wordt een aantal katholiek geworden Joden in hechtenis genomen en geïnterneerd in Kamp Amersfoort en in de Joodsche Schouwburg, Amsterdam.

Zuster Judith schrijft in haar memoires:

'Zondag 2 augustus 1942

was een prachtige zomerse dag. Om half tien ging ik naar de tweede Heilige Mis en zat toen in de grote kapel, dicht bij het Heilig Hartbeeld. Het was nog vóór de Consecratie toen ik ineens een ingeving kreeg om even heel vurig te bidden. Dit ondervond ik wel eens eerder en ik gaf direct aan die ingevingsstem gehoor.

Geen twee minuten later ging de bel van ons gastenkwartier en ik dacht: 'Zeker bezoek voor een van de Zusters.' Enige tijd daarna kwam onze Priorin {Leocritia} me halen uit de kapel en terwijl ik haar volgde dacht ik – niets kwaads vermoedend – 'zeker bezoek voor mij!'

'In het kerkportaal zei Priorin tegen me: 'Je moet niet schrikken, er zijn twee rechercheurs die je komen halen, omdat je Jodin bent.' Direct gaf ik ten antwoord: 'Dat is aardig. Wilt U dan een paar dingen uit mijn zak nemen!' en ik reikte haar enkele briefkaarten over van

mijn broer (Abraham) die een paar weken geleden naar Duitsland was verbannen. 'Ze zijn in de grote spreekkamer en je moet maar heel gewoon doen', zei de Priorin. Ik haalde toen diep adem en ging toen vol moed naar binnen. Toen begon de ondervraging: 'Bent U Jodin?' waarop Priorin antwoordde: 'Ze is Katholiek.' 'U hebt vier joodse grootouders!' 'Ja', zei ik. 'Dan moeten we U arresteren.'

'Gaat dat zo maar? ', vroeg Priorin kordaat. 'Hier zijn de bewijzen voor de arrestatie' en ze toonden de papieren. 'Ze mag zich zeker toch wel eerst even omkleden?' vroeg Priorin. Het werd toegestaan en ik kreeg een lijstje van wat ik mee mocht nemen. Ik had een kwartier tijd. Ze vroegen of ik bezittingen had, waarop Priorin antwoordde dat we een cel hebben met tafel, bed en stoel en een kast met wat kleren. 'Die cel en kast moeten we verzegelen', zeiden ze.

We gingen heen en ik rende naar boven, niet om andere kleren aan te doen, want ik was op zijn Zondags (!) maar om alles uit mijn kast te verwijderen wat gevaar kon. Dat ging onder het bed van mijn buur. Toen werd de koffer binnengebracht en gelukkig hielp onze Zuster Vestiaria (zij die voor de kleding zorgt) met het pakken. Ze dacht aan alles en wat ze niet had, werd uit de kast van mijn buur gehaald! Ook twee wollen dekens moesten mee, levensmiddelen voor twee dagen, een bord, beker, mes, vork en lepel.' AB 81

Bij het afscheid nemen van de Zusters en de Rector, zegt de Priorin: 'Houd je flink, vertrouw op God, Hij verlaat je niet.' Mijnheer Huffener staat aan de ingang van de kapel als aan de grond genageld. Judith zwaait nog naar Zuster Francisca en Kees Bronkhorst.

Zondag 2 augustus op het politiebureau te Bilthoven.

'Daar zaten al een paar heren en dames met sterren op. Zelf droeg ik er ook een op mijn zwarte mantel, die Priorin er nog het laatste moment op had gespeld. Ik dacht: 'Ja, nu kom ik weer onder Joden.' Maar het bleek anders te zijn!

'Gelukkig', zei een dame tegen haar man, 'dat ik eerst nog naar de Heilige Mis ben geweest en nog te communie ben gegaan. Nu kan ik er tenminste tegen!' Het was een openbaring voor me! 'Ook katholiek', juichte het in mijn binnenste. AB 82

Als de bus op weg gaat naar de Joodsche Schouwburg in Amsterdam vraagt iemand: 'Zijn jullie allemaal katholiek?' klinkt het luidkeels: 'Ja!.'

Tijdens deze rit denkt Judith aan een woord van Johannes van het Kruis: 'Als je iets moeilijks tegemoet moet gaan, ga er dan naar toe als naar een bruiloft!' Die woorden 'als naar een bruiloft', leefden voor mij in blijde glans.' AB 83

Aangekomen in Amsterdam vangen leden van de Joodse Raad de gearresteerden op.

Zuster Judith in treft er tweehonderd mensen aan onder wie een aantal kinderen. Er zijn ook kennissen.

> Bijlage 1: de Joodse raad.

Zondag 2 augustus 14.00 uur.

**Mark Schellekens (2012)
Blz. 66-69 schrijft – ik
parafraseer - dat de Hol-**

landsche Schouwburg te Amsterdam uit 1890, vernieuwd in 1930, alle jaren door een theater was met kluchten en blijspelen, vaak gespeeld door Joodse gezelschappen voor Joods publiek.

Amsterdam: Hollandsche Schouwburg krijgt de naam Joodsche Schouwburg.
--

Sinds januari 1941 mogen Joden niet meer naar een bioscoop en sinds september 1941 ook geen theater of concert bezoeken. Daarom vragen leden van de Joodse Raad toestemming om de Schouwburg te noemen *Joodsche Schouwburg*. Dit wordt toegestaan.

Zo speelt daar dan o.a. het Joodsch Symfonieorkest, grotendeels bestaande uit Joodse musici, verplicht ontslagen door de staf van het Concertgebouworkest.

Door grote toeloop in de 'Zentralstelle für jüdische Auswanderung' in Amsterdam waar Joden zich moeten

laten registreren, wordt een grotere locatie gezocht voor het samenstellen van deportatietreinen.

> Bijlage 2.

Ferdinand Aus der Fünten heeft een oplossing.

De slotvoorstelling.

Op 12 juli 1942 wordt de operette *Die Csárdásfürstin* van de joodse componist Emmerich

Kálmán opgevoerd in een volle zaal met Joodse mensen, door Joodsche artiesten.

Onder het tweede deel komt Ferdinand Aus der Funten met een aantal ss-mannen zwijgend en geruisloos achter de coulissen de toneelruimte binnen.

Als het doek is gevallen verschijnt Ferdinand Aus der Funten op het toneel en deelt artiesten en publiek mee dat de Schouwburg is gevorderd en verzamelplaats wordt voor het deporteren van Joden.

Hij sommeert alle aanwezigen te blijven en geeft hun taken.

Hij beveelt de artiesten geen contact op te nemen met vrienden of familie. Als die naar de Schouwburg komen, moeten ze Joden van de deuren en het toneel weghouden, soep uitdelen, afwassen en de toiletten schoonmaken. En zo niet, dan kunnen ze direct mee met het eerste transport dat die avond zal vertrekken. Hierna marcheert Aus der Fünten weg. Niemand zegt iets. Schellekens (2012), 68.

Na zes dagen geïmproviseerde opvang, neemt de Joodse Raad de leiding van de Schouwburg op zich en gaat op eigen kosten de zaal en andere ruimten invullen. De artiesten mogen naar huis, ook het Joodse publiek. Overblijven de gearresteerde katholieke Joden.

Zuster Judith in de Joodse schouwburg op 2 augustus 1942.

'Een heer - Jacob Feitsma, Amsterdam 13/4/1895, vastgezet in Westerbork op

2/8/1942, gedeporteerd naar Auschwitz 7/8/1942) en daar gedood op 9/8/1942 - zei tegen me: 'Zuster, we

hebben hier geen priester. U vertegenwoordigt nu voor ons de Kerk!" Wat een nieuw leven en wat een pracht apostolaat was me zo onverwacht ten deel gevallen! Echt dominicaans!' AB 84

> Bijlage 3 : de brief van de heer Feitsma.

Er wordt meegedeeld dat gehuwden van wie een partner christen is, met hun kinderen naar huis kunnen gaan. Er blijven 36 mensen achter.

Om half zeven kondigt iemand van de Joodsche Raad aan dat ieder op afroep zich moet melden bij de Duitse heren en alleen mag antwoorden met 'Ja' of 'Neen'.

Als Judith gevraagd wordt of ze katholiek is, is haar antwoord: 'Ja'.

Of ze twee Portugese grootouders heeft. Antwoord: 'Ja' 'Dan kunt U blijven.' Er worden slaappleatsen geregeld in de zaal.

De 'Duitse heren' hebben kennelijk een lijst voor ogen van de opgepakte katholieke Joden.

Op de achtergrond speelt een actie van de Portugese Consul, die zich inzet om voor de Portugese Joden (Sefardim) uitstel te krijgen van deportatie. > bijlage 4.

Judith Portugese Jodin.

Op maandag 3 augustus

vraagt de heer Feitsma aan Judith iets bij te schrijven in een brief die hij stuurt naar de pastoor van zijn parochie, Sint Thomas van Aquino (opgericht in 1926) in de Rijnstraat te Amsterdam. Judith schrijft erbij:

'Bid voor ons, gij Pater en de andere Paters en Zusters van de Rijnstraat. Laat eens allen voor ons bidden, want wij hebben uw gebed hard nodig. Sancta Maria Mater Dei ora pro nobis peccatoribus nunc et in hora mortis nostrae. Amen.'

Deze brief, gedateerd 3 augustus 1942, fungeert later als 'kettingbrief'. Een exemplaar is bewaard in de archiefdoos van Zuster Judith. > Bijlage 4 met antwoord op de vraag: Wie is Jakob Feitsma?

Tijdens een opstootje vóór de Schouw-

Judith op bezoek in het kindershuis.

burg, gaat Judith boven kijken wat er aan de hand is. Daar heeft ze zicht op het opvanghuis Sint Hubertus voor niet gehuwde moeders met hun kinderen, geleid door de Congregatie van de Voorzienigheid. Later komt de pater Redemptoris van der Vegt Judith uitnodigen om met toestemming van de Raad een uurtje naar 'de overkant' te gaan. Judith wordt getrakteerd op koffie, brood met gebakken ei en veel hartelijkheid. De Grüne Polizei komt haar weer ophalen, want 'ze gaan vertrekken'.

Judith weet niet wat dat inhoudt, want ze krijgt van de Joodsche Raad een klein schmink-kamertje toegewezen, achter het toneel, waar ze kan bidden en mediteren. AB 88

Daar bezoekt ook een oude pater Redemptorist van de Keizersgracht haar en vraagt of ze de namen kent van haar Portugese grootouders. Ze verwijst hem naar de secretaris van de Portugees-Israëlitische Gemeente, Amsterdam. AB 89

Op deze middag van de eerste dag in Amsterdam, bidt ze met de mensen de rozenkans en eet met hen de avondboterham. AB 85

Om 20.00 uur wordt meegedeeld dat er een groep van tweehonderd Joden zal aankomen en dat allen tegelijk naar Westerbork worden vervoerd.

Judith stelt de katholieke Joden voor bij elkaar te gaan zitten op de eerste rijen van de stalles 'wat gemakkelijker is om samen te kunnen bidden.' AB 89. Aangekomen pakketten worden uitgedeeld.

De Opperrabbijn van de Hoogduitse Israëlitische Gemeente Amsterdam komt de mensen bemoedigen en spreekt over optimisme en humor. AB 91. In de avond loopt de zaal vol.

4 augustus, dinsdag

verlaten allen in de nacht de Schouwburg op weg naar

de tramhalte.

Onderweg roept een mannenstem: 'Waar is de Zuster? De Zuster moet dichtbij ons blijven!' Ik riep heel rustig terug: 'Hier is de Zuster. Ik ben bij jullie.' Nu pas besefte ik wat ik voor hen kon zijn, alleen door mijn aanwezigheid.' AB 91

Op het Station staat de trein klaar. Judith zit bij de familie Westerling: vader, moeder, zoon en dochter. Vader deelt worst uit, Judith chocolade. De trein rolt voort.

Dinsdagmorgen 4 augustus: in Westerbork.

Als de trein in Hooghalen stopt staat er voor Judith een auto met chauffeur klaar. *'Ik gaf er de voorkeur aan bij de anderen te blijven.'* AB 92

Op het perron wordt de bagage op een paar karren geladen en loopt een lange stoet, begeleid door Grüne Polizei en Nederlandse Marechaussee, over de openbare weg naar Kamp Westerbork.

Judith vertelt dat een vreemd, beklemmend gevoel haar overviel, omdat ze nu iets onzeker tegemoet ging. Daarom stelt ze meteen voor samen hardop een rozenhoedje te bidden.

Vanwege de feestdag van Sint Dominicus zei ze: *'De heilige Vader Dominicus zal ons vandaag zeker heel bij-*

zonder bijstaan. Daar heb ik een groot vertrouwen in.'
AB 92

'Meteen begon ik met luide stem voor te bidden.

'Op een korte afstand liepen de Duitse soldaten, slechts twee mensen waren er tussen hen en mij en ik dacht: 'Misschien krijg ik straks welk een klap in mijn gezicht. Laat ik me er vast maar op voorbereiden. Als hij het doet, zal ik proberen mijn andere wang op te houden. Maar ze lieten me rustig doorbidden. Eerst het Rozenhoedje, toen de litanie van de Heilige Maagd, gevolgd door het gebed tot Sint Dominicus.' AB 92

Onderweg komen achterop twee wagens voorbij waarin koffers liggen en mensen zitten. Onder hen ook religieuzen: 2 Trappistinnen: Zr. Hedwigis en

Edith Stein en haar lotgenoten.

 Zr. Maria - Theresia;

3 Trappisten: pater Ignatius, pater Nivardus en broeder Linus. Alle vijf uit het Joodse gezin Löb.

Bij hen ook Zuster Karmelietes Edith Stein, doctor in de theologie en filosofie, uit Duitsland naar Holland verdreven. Ze was ondergebracht bij de Zusters Karmelietessen in Echt en daar bezig het werk van de Heilige Johannes van het Kruis te vertalen. Ze was er samen met haar zus Rosa, derdeordeling van de Karmel. Dan nog een Poolse doctores als verpleegster gekleed, Schwester Miriam van de Zusters van Trier, die in 'Huize 'Lydia' in Amsterdam wonen en één Zuster van de Goede Herder, als postulant gekleed, Zuster van de Moerdijk.' AB 92

Allen worden vanuit hun kloosters naar kamp Amersfoort gebracht.

Op het stationsplein te Amersfoort.

Kempner (1967), 127: Daar aangekomen moesten alle gevangenen in carré gaan staan. De drie broers Löb moesten aantreden, terwijl het executiepeloton zich klaarmaakte. De beide Zusters Löb moesten naast het peloton gaan staan. Men dreef de 'voorstelling' op tot de climax, gelastte toen de 'terechtstelling' af. Allen

moesten zich in looppas op weg begeven naar het beruchte kamp Amersfoort om er te overnachten. Zulke plagerijen waren in die dagen heel gewoon.'

'De leiders van het kamp zeiden tegen de gevangenen kloosterlingen: 'Jullie weten toch, dat jullie je lot aan de bisschoppen te danken hebben?' Waarop deze antwoorden: 'Wij danken God dat we zulke bisschoppen ebben en wij lijden graag voor onze heilige Kerk'. Pp. 136-137. AB 92-93

Daarna volgt de registratie en de controle op hoofdluis. De katholieke Joden worden zoveel mogelijk bij elkaar in barak 46 geplaatst.

Bron: brief van Zuster Judith aan Bestuur 11.08.1942. Archief jmdc.

De religieuzen spreken af bij elkaar te blijven, zodat ze samen de getijden kunnen bidden. AB 9

Maar op woensdag 5 augustus vertelt zuster Judith aan de andere religieuzen, dat zij het Klein Officie bidt, dat niet samenvalt het met Groot Officie. Bovendien voelt ze er niet voor de hele dag in de barak te blijven,

'omdat Dominicanessen in de eerste plaats apostolisch moeten werken en dat het haar niet mogelijk is de hele dag bij elkaar te blijven in de barak! Zo heeft ze haar vrijheid weer.' AB 94.

Judith heeft haar eigen dagorde: vroeg opstaan en wassen. Daarna bidt ze bij de deur van de barak het morgengebed, de Kleine Uurtjes en houdt haar meditatie.

'Tegen zeven uur 's morgens mochten we heen en weer lopen bidden tot het prikkeldraad. Mijn handboek (Vademecum, waarin het klein Officie van Maria en gebeden) heb ik uitgeleend aan die Poolse doctores.' Daarna maken ze met elkaar de barak schoon; de warme maaltijd is bijna altijd hutspot.

De grote registratie.

Judith schrijft: *'Het is nu al meer dan een jaar geleden, terwijl ik dit hier neerschrijf,*

***maar telkens als we hutspot eten, moet ik aan het Kamp denken.'* AB 94.**

Judith schrijft dus deze memoires wellicht oktober 1943.

Uitstel, geen afstel van deportatie.

In de grote zaal volgt de registratie, het onderte-

kenen van papieren afgeven van alles van waarde: goud, zilver, horloges en geld. Zuster Judith heeft een brief ontvangen, ondertekend door Ververs, 'waarin ze gewaarschuwd wordt toch vooral niets te tekenen.' Ze ondertekent dus niets, anderen doen dat wel.

***'Toen moest ik naar een heer van de Joodsche Raad die me vroeg waarom ik niet wilde tekenen. Ik antwoordde: 'Zegt U het me maar ronduit: we moeten tekenen voor onze reis naar Duitsland, maar ik weet zeker dat ik vrij kom, er wordt voor mij gewerkt, dus waarom zou ik tekenen?'* AB 94.**

Als Judith een uur moet wachten voor het maken van een pasfoto schrijft ze een brief naar de Algemene Overste Zuster Hortensia Bak en naar Pater Frehe.

Dan krijgt Judith van de barakkenleidster het bevel zich te melden bij de kampcommandant.

Een joods jongetje van 12 jaar begeleidt haar en vertelt onderweg dat ze in de nacht van donderdag op vrijdag naar Duitsland zou reizen. In het gebouw van de commandant opende iemand het loket en vroeg: *'Bent U familie van Professor Mendes da Costa?'* 'Ja', gaf ik ten antwoord. *'Is zijn voorletter S en woont hij in Amsterdam, P. C. Hooftstraat?'*" Ik bevestigde alles. *'Dan bent U voorlopig uitgesteld voor het vertrek naar Duitsland.'* AB 97

Donderdag 6 augustus 1942.

Op deze dag vóór Eerste Vrijdag, houdt de gemeenschap in Bilthoven het Heilig Uur. *'Ik steunde op de gebeden van mijn geliefde gemeenschap. – Ik vroeg niet aan God om vrij te mogen komen, omdat vóór alles Zijn Heilige Wil in mij volbracht moest worden. Ik zei tegen Onze Lieve Heer:*

'Als ik uitstel krijg is het goed, als ik naar Silezië moet is het ook goed, maar als ik naar 'Berg en Bosch' terug mag, zal ik U wel heel bijzonder dankbaar zijn, maar ik kan er niet om vragen!'' AB 98

Donderdagmorgen moet Judith tegen elf uur weer bij de Commandant komen. Er zijn veel mensen. Op beurt wordt ieder opgeroepen. 'Telkens als iemand terug kwam, zag men een bedroefd gezicht. De mededeling was: 'Alle vrijstellingen

zijn ingetrokken. 'Ik bereidde me al op het ergste voor.' Edith Stein was vóór haar: 'Ook haar uitstel was ingetrokken. Ze zag er bleek maar gelaten uit, troostte nog haar lotgenoten.'

Dan komt Judith's beurt; ze hoort dat ook haar uitstel is ingetrokken. 'Hoe is dat mogelijk? Gisteren liet U me roepen en werd me medegedeeld dat ik was uitgesteld omdat ik familie ben van Professor Mendes da Costa en nu vertelt U mij dat dit is ingetrokken! Maar dat kan toch niet, dat moet een misverstand zijn.'

'U hebt toch een oproep gehad?' 'Welnee, ik ben door twee politieagenten weggehaald.'

'U komt toch uit Amersfoort?'

'Ik ben nooit in Amersfoort geweest; ik kom uit de Nederlandsche Schouwburg in Amsterdam.'

'Maar U hoort toch bij die andere Zusters?' Als Judith dit ontkent, zegt de Commandant: 'Dan zijn uw papieren niet in orde.' Hij zal een nieuw verzoek tot uitstel indienen, dat meteen wordt opgemaakt. Twee punten staan erin: Familie van Professor Mendes en vier Portugese grootouders.

Toen Judith terugkwam bij de anderen, die vroegen of ze ook naar Duitsland moest, was haar antwoord: 'Mijn papieren waren niet in orde.' AB 98

In de middag komt een dame uit Assen met kleding. De zusters zullen allemaal wel hun habijt moeten achterlaten. Ook Judith krijgt een set. Bovendien zijn er voor hen appels en pepermunt. AB 99.

De barakkenleidster deelt Judith mee dat ze donderdagnacht niet zal vertrekken en nu verhuizen moet naar de barak van de (12) 'uitgestelden.'

Judith deelt alles wat ze missen kan uit aan de 'niet-uitgestelden.' 'Tot ziens', zei ik, 'want ik zal jullie over enige tijd zeker volgen.' Houd goede moed en ik zal aan jullie denken.' AB 99

De katholieke Joden moeten zich klaarmaken voor vertrek, o.a. de groep rond Edith Stein.

In Judith's groep zijn op donderdag 6 augustus aanwezig: Charlotte Góth (3/9/1900-4/1/1992), Hongaarse schilderes; Mevrouw Pör, Frau Doktor Lederer, Mevrouw Bromberg en haar dochtertje Renée en nog een dame, van wie Judith de naam niet meer weet. AB 99.

Vrijdagmorgen 7 augustus

loeit tegen vier uur in de morgen een langgerekte, schelle sirene door het kamp. Ik schrok wakker. Buiten klinken passen en de elektrische zaklantaarns schijnen telkens door ons raam. We blijven liggen, alleen de Hongaarse schilderes staat op om de anderen vaarwel te zeggen. – Een half uur later weer geroep: 'bagage'. Dit is de Eerste Vrijdag van de maand augustus.

'Hoe dankte ik het Heilige Hart van Jezus dat zich over mij ontfermd had als Zijn oogappel, zó had God mij be-

schermde. En ik dacht met weemoed aan die anderen, vooral aan Feitsma. O! Hij zou zeker sterk blijven maar die .. en die.. O, mijn God, wat had ik veel te bidden!' AB 99

Zuster Judith vertelt: 'We hadden voor het gemak onze namen onder elkaar geschreven en dat papier bij wijze van naambordje tegen de straatdeur geplakt. De barakkenleidster kwam in ons huisje iedere morgen met de presentielijst en vertelde dan meteen wat we doen moesten.' AB 99-100. Bijna altijd is het wortelen schrappen. Judith draagt nog steeds haar witte habijt en omdat ze geen andere kleren bij zich heeft, vraagt ze de barakkenleidster om een schort. 'Ze zei dat ik niet behoefde te helpen.' AB 100. Zo wordt ze bekend als 'de zuster'.

Zuster Judith blijft trouw aan haar kloosterlijke gebruiken, zoals het bidden van de rozenkrans, het koorgebed en haar meditatie. 'Tegen elf uur wordt voor ieder een stukje brood gebracht, wat boter en een lange groene komkommer.

's Middags ging ik wat rusten, terwijl de dames hun man gingen opzoeken in de ziekenbarak of in de mannenbarak. Daarna ging ik de Vespers bidden en ook de Completen en mediatie doen.

's Avonds gebruikten we onze avondboterham. Dan liep ik buiten met Charlotte ((Sári) Góth het rozenhoedje te bidden. We deden dat in het Latijn; ook de litanie van Maria stond in het Latijn in mijn handboek.' AB 100

Deze zaterdag 8 augustus

wordt Judith's eerste zaterdag in het kamp. *'Het was de eerste keer dat ik het een beetje te kwaad kreeg. Ik miste een Priester, de Heilige Mis en de Heilige Communie en ik dacht aan de volgende dag, de zondag, voor het eerst zonder Heilige Mis.*

Ook dacht ik aan het zusterkoor in 'Berg en Bosch'. Wat glom daar de vloer en wat netjes zagen de Zusters er uit. In gedachten zag ik ze lopen in het Salve en daarna

***de litanie van de Heilige Maagd, die op zaterdagavond altijd gezongen werd.*' AB 100**

***Judith kijkt ook naar haar eigen habijt; 'Wat werd het zwart en ontoonbaar en wat slap hing mijn gewassen pelerine. De goede had ik zuinig bewaard voor een eventueel bezoek bij de Commandant. Even heb ik om dat alles in mijn bed geschreid, maar niet lang want ik moest sterk en flink zijn voor de anderen.'* AB 101**

Op zondag 9 augustus

om tien uur las ik met de dames van ons huisje de gebeden van de Heilige Mis, daarna de geestelijke Heilige Communie.

In de namiddag was ik alleen en besloot de Completen, de Meten en Laudan te gaan bidden in het keukentje. Het werd er zo donker dat ik de deur openmaakte en nu aan de ingang van ons huisje verder bad.' AB 101

Het gesprek met de Joden.

'Een paar Joden kwamen voorbij, groetten vriendelijk en begonnen een

praatje. Er kwamen er steeds meer bij, zodat ik tenslotte door een groepje van wel dertig Joden omringd was. Ze kwamen uit Rotterdam en vertelden dat ze zingend vertrokken waren.

'Wat een sterk optimisme hebben ze toch', dacht ik bewonderend. Een paar waren ongerust, omdat het nu veel op een volksverzameling leek en daar ik ook graag verder wilde bidden, zei ik dat het verstandiger was heen te gaan.

Ik beloofde intussen voor hen allen te zullen bidden. Ze gingen heen met een 'Dank u wel Zuster, dag Zuster en het beste gewenst!' AB 101

Op maandag 10 augustus

hoort de groep dat ze moet verhuizen. Ze nemen hun bagage mee, etenswaren en drie stoelen. Bij hen komen wonen mevrouw Meijers en haar dochter Claartje, meester in de rechten. Professor Meijers ligt in de ziekenbarak.

Het nieuwe huisje ligt vlakbij een uitdeelpunt voor het eten. Dat komt van de grote keuken en wordt op een karretje naar hen getransporteerd: hutspot, of groenten met ongeschilde aardappelen of soep. 'Het eten was werkelijk voldoende, want dikwijls komt het karretje na een half uurtje weer langs om te vragen, of we nog eten wilden hebben. In het begin deed ik dat niet maar een dame raadde aan, wél voor de tweede keer te nemen en dit 's avonds koud op te eten. Dat spaarde weer een paar boterhammen uit.

'U moet altijd zorgen, een stuk of zes boterhammen in voorraad te hebben. Je kunt nooit weten', zei ze lachend.' AB 101

Dinsdag 11 augustus

vertrekt de familie Wurmés naar huis. Ze zijn nu met negen mensen. Judith ontvangt een postwissel uit 'Berg en Bosch', waarmee telegrafisch geld is overgemaakt. Het 'huisje' viert de trouwdag van de Heer en Mevrouw Lederer.

'Tegen zeven uur ging ik buiten de Metten en de Laudén bidden. Meestal werd ik dan gestoord door iemand, die raad of hulp nodig had of enkel maar om haar hart uit te storten.

Een oud Joods moedertje.

Ik liep dan ook expres heen en weer van onze barak tot aan het prikkeldraad, opdat degene die me spreken wilde, komen kon.

In de verte liepen de Duitse soldaten, die ons kamp moesten bewaken.' AB 102

Judith vertelt over haar ontmoeting met een moeder, verlaten door haar man. Terwijl ze even op straat is – de vijf jongetjes zijn thuis – wordt ze bij een razzia gearresteerd. Ze weet niet waar de kinderen gebleven zijn. *Judith zegt: 'God weet wel waar je kinderen zijn. Laten we het Hem dus kinderlijk eenvoudig vragen. Ik weet zeker dat Hij het ons zeggen zal!'— Het is helemaal niet moeilijk.*

Je praat maar een beetje met Onze Lieve Heer met je eigen woorden. Zul je het proberen? Ik help je mee.' AB 102

Woensdag 12 augustus

kwam ze blij aanlopen. 'Zuster, kijk toch eens: een brief van mijn Moeder. De kinderen zijn bij Moeder en maken het heel best. Hier zijn nog meer kiekjes.' 'Zie je wel, als je maar bidt en op God vertrouwt. Nu gaan we weer samen vragen, of Onze Lieve Heer jullie spoedig weer bij elkaar brengt.' AB 103

Judith ontmoet een oud joods moedertje: 'Zuster, ik kan toch maar niet begrijpen, hoe U toch Rooms hebt kunnen worden.' – Haar kleinzoon had zich ook laten doppen en bezocht haar. 'Opoe, schrei toch niet zo, want we zijn toch allen één, kinderen van één Vader hierboven. Ik ben niets voor U veranderd.'

'Zo is het', zei ik, 'of merkt U nu een afstand tussen U en mij? – Eigenlijk bestaat het hele verschil tussen U en mij hierin, dat U nog steeds op de komst van de Messias wacht en dat ik aanneem, dat Hij gekomen is in de persoon van Jezus Christus.' Ze scheen maar half voldaan en begreep niet veel van mijn 'betoog'.'

'We moeten toch blijven waarin we geboren zijn', zei ze met nadruk. 'Tenzij God ons naar iets anders trekt,' vulde ik aan. En dan is het onmogelijk weerstand te bieden. Zo is het met mij gegaan en ik kan U niet zeggen, hoe dankbaar en gelukkig ik ben.' AB 103

Donderdag 13 augustus

is om acht uur het appèl. Na het gewone werk is de groep weer om half twaalf terug in de barak. Zuster Leocritia priorin van Bilthoven heeft een pakje gestuurd dat in de kring van allen 'onder veel vreugdekreten' wordt uitgekapt.

In haar brief vraagt de Priorin, 'of het niet beter zou zijn me een zwarte jurk te sturen', maar ik raadde dat af, want met mijn dominicaans kleed kon ik veel beter met de mensen spreken dan in een wereldse jurk. De afstand was hier zo nodig! {Brief Leocritia van 24/8/42 in Archief jmdc.}

Nu zagen ze in mij een religieuze, en anders was ik gelijk met de anderen en zouden ze zeker niet zo vrij met me kunnen praten.' AB 103

'Ook had ik van een heer, die met de fiets langs reed en werkzaam was bij de administratie van het Kamp, vernomen dat er een paar advocaten voor mij aan het werk waren. Als ik er belang in stelde, zou hij mij de stukken wel laten lezen, want ze waren heel interessant! Ik maakte goede kans om vrij te komen!' AB 103.

' 's Avonds, toen ik juist ingeslapen was, kwam Renée, het dochtertje van Mevr. Bromberg, me wekken. Het was een leuk meisje van zestien jaar. 'Gauw, Zuster, eruit en doe een mooie pelerine om. U moet bij de Commandant komen.' In een ommezien was ik aangekleed, ging met de ordonnance mee. Ik vreesde het ergste. 's Nachts zou er weer een nieuwe ploeg vertrekken. 'Het was de eerste keer dat ik het in het Kamp benauwd had! Onderweg sprak ik geen woord en toen ik na vijf minuten bij de ondercommandant kwam, wachtte ik vol spanning. Hij keek op van de papieren en zei eindelijk: 'U komt vrij; morgen of overmorgen moet U bij de Commandant komen om te horen, wanneer U vertrekken kunt.' Ik bedankte en juichte inwendig van vreugde, liet echter niets merken aan de mensen die ik tegenkwam op weg naar ons huisje. Ik vond het zo pijnlijk zelf vrij te komen en hen in de ellende achter te moeten laten.' AB 104

Judith wordt op grond van de voorschriften over uitstel van de 'Portugese lijst' niet direct naar Auschwitz getransporteerd. Kempner (1969), 133.

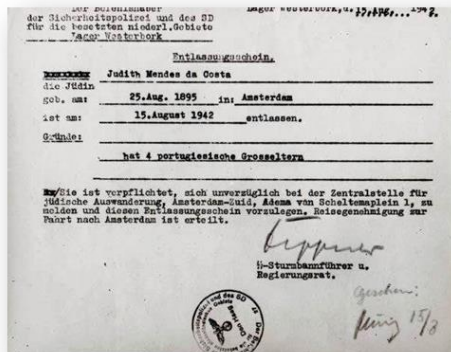
'Ik wilde naar huis telegraferen: 'Ik kom vrij', maar de anderen raadden dat af: 'Je weet nooit want ze veranderen in het Kamp met de dag en iedereen.' Op aanraden van Mevrouw Meijers en Claartje telegrafeerde ik: Zend niets, tot nader bericht!' AB 104

Later blijkt dat sommigen in Bilthoven denken 'een gunstig bericht'; anderen menen dat 'de zaken er niet mooi voorstonden'. AB 104

Vrijdag 14 augustus verloopt als altijd: schoonmaken van het huisje, bidden, samen eten. Ik was van plan om kwart over negen naar bed te gaan. Maar weer komt de ordonnance om met me naar de Commandant te gaan. *'Op het bureau aangekomen stonden er in de gang nog meer mensen te wachten. Ik maakte kennis met de familie Cock die ik van naam heel goed kende. De heren van de Joodse Raad stonden bij ons en riepen onze namen af. We waren ongeveer met zijn tienen. Toen ik bij de Commandant was, vroeg hij aan de heer van de Joodsche Raad: 'Waarom is deze Zuster vrijgesteld?' 'Ze heeft vier Portugeesche grootouders', luidde het antwoord. 'Ze hebben me nu al zo dikwijls gevraagd, waarom die non nog hier zit!,' zei hij en tekende mijn vrijstelling.*

'Morgenochtend om vijf uur verlaat U het Kamp en dit bewijs dient meteen als reisverlof. U moet u eerst melden in Amsterdam, op het Adema van Scheltemaplein.'

Ik bedankte hem en werd gefeliciteerd door de Joodsche Raad. 'AB 105 Deze 'Entlassungsschein' Kreeg ze mee.

Lager Westerbork, d. 15. Aug. 1942
Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD für die besetzten niederl. Gebiete Lager Westerbork.

Entlassungsschein. Die Judin Judith Mendes da Costa geb. am: 25. Aug. 1895 in: Amsterdam ist am: 15. August 1942 entlassen.

Gründe: hat 4 portugiesische Grosseltern; Sie ist verpflichtet, sich unverzüglich bei der Zentralstelle für jüdische Auswanderung, Amsterdam-Zuid, Adema van Scheltemaplein 1, zu melden und diesen Entlassungsschein vorzulegen. Reisegenehmigung zur Fahrt nach Amsterdam ist erteilt.

SS-Sturmbannführer u. Regierungsrat.---

Dit document is aanwezig in de archiefdoos als fotokopie.

Ieder werd aangeraden voldoende fotokopieën te laten maken.

***'Met de ordonnanse terug wandelend naar het huisje, dacht ik: 'Dus op vijftien augustus, Maria Hemelvaart, zou ik vrijkomen. Wat heeft Moeder Maria toch goed voor me gezorgd.'* AB 105**

***'Vlug sprak ik nog met de familie Cock af. Ze zouden me al om kwart voor vijf 's morgens komen halen en ik zou zorgen gereed te zijn.'* AB 105**

Iedereen in het huisje is blij. Judith's brief naar Bilthoven is net weg. Ze belooft voor allen te bidden en vraagt aan Mevrouw Meijers de levensmiddelen te verdelen. Dan gaat ze rusten: onder haar hoofdkussen liggen de zaklantaarn en het horloge van Claartje.

Zaterdag 15 augustus.

'Eindelijk was het tijd en ik kleepte me in het halfdonker aan. Mevrouw Meijers zorgde intussen voor mijn boterhammen en Frans Lederer voor mijn koffer. Toen de twee wollen dekens erin waren, werd hij met vereende krachten dichtgemaakt.

Klokslag vijf uur werd er op de deur geklopt en kwam Mevrouw Cock me halen. Heel hartelijk was het afscheid van mijn lotgenoten.'

AB 105

Na formaliteiten bij de poort wordt het gezelschap met bagage in een wagen gela-

**Op weg via Hooghalen
naar Amsterdam.**

den, getrokken door twee paarden en gaat op weg naar het station Hooghalen. Onderweg komt hen nog een wagen tegemoet met Joden uit Tiel op weg naar het kamp. In de tijd dat de groep op de trein moet wachten bidt Judith haar morgengebed en de Kleine Uren; ze eet de boterhammen op en zit op haar koffer wat te genieten van het mooie vergezicht. Ze zijn ongeveer met zijn

twaalven. AB 106

Toen de trein zich in beweging zette, haalde een heer tegenover me twee dikke stapels brieven uit zijn beide kousen, wat ik erg grappig vond. Ik waagde het nu het kleine stapeltje erbij te voegen dat de dames in het kamp me gegeven hadden.

'Brieven worden heel gemakkelijk meegegeven aan het werkvolk dat dagelijks heen en weer naar Emmen of Beilen reist.' AB 106

Na een overstap in Amersfoort komt de groep in het station Amsterdam aan. De familie Cock wil eerst naar huis gaan, om kopieën maken en dan naar het Adema van Scheltemaplein.

Judith ziet die tocht niet zitten met haar bagage en besluit naar de 'trouwe Pastorie aan de Spuistraat' te gaan.

De heer die voor haar in de trein wilde opstaan, stelt dit ook voor en draagt haar koffer. Judith heeft haar Jodenster weggemoffeld, want een ander mag niet haar bagage dragen. Een trouwkoetsje staat voor de Pastorie, twee fotograven in actie want daar komen bruid en bruidegom.

We hebben twee verhalen over de ontmoetingen in de pastorie van de Dominicuskerk aan de Spuistraat te Amsterdam.

**In de pastorie
Dominicuskerk
in de Spui-
straat
te Amsterdam.**

De autobiografie vertelt hierover op de bladzijden 107-112.

De tweede bron is de verslagbrief die Zuster Judith schrijft na haar thuiskomst in Bilthoven (15 augustus 1942) op maandag 17 augustus 1942 aan de Algemene Overste, Zuster Hortensia Bak te Voorschoten.

Deze brief is bewaard gebleven in de archiefdoos Judith mdc.

De verhaallijn is dezelfde, maar de AB vertelt over het aandeel van pater Frehe, terwijl de verslagbrief Frehe niet noemt, maar alleen spreekt over pater J. Fennell. Omdat de herinnering aan deze ontvangst na twee da-

gen wordt opgeschreven en dus meer dan een jaar 'jonger' is dan de AB-tekst, kies ik voor de tekst uit de verslagbrief van maandag 17 augustus 1942.

Zaterdag 15 augustus

komt Zuster Judith aan op de pastorie van de Spuistraat te Amsterdam. Zij wordt hartelijk ontvangen door Pastoor Guillelmus van Kalmthout O.P. (1888-1973) en pater Fennell, O.P. J. (kloosternaam Antoninus) (1877-1951) 'die haast danste van plezier', toen hij Zr Judith terugziet.

Als Judith aan de koffie zit en gaat vertellen, schrijft ze: *'Door al 't vertellen - Pater Fennel was er natuurlijk bij; later hoorde ik dat hij 't hardst voor me gewerkt had - werd de koffie koud en was ik blij dat de boterham er in zat.'* (briefkantje 6. Zuster Judith schrijft Fennell met één l; dat is onjuist.)

*Pastoor van Kalmthout belt direct priorin Amanda, maar op zoo'n leuke, droge manier, dat Haar Eerwaarde er niets van kon begrijpen. Ook ik moest naar m'n naam laten raden. Amanda herkende m'n stem niet zo gauw, maar toen ik zei: de vrijgekomen Zuster!. Ja toen feliciteerde Priorin me zo hartelijk en beloofde te zullen komen. Ze vroeg of Moeder Priorin {de Algemene Overste}'t al wist. Priorin beloofde toen te zullen bellen. Pater Fennel vroeg toen Berg&Bosch aan en liet Priorin weer eerst in spanning en toen ik de hoorn kreeg en zei: *'Priorin, hoort U met wie U spreekt? Toen meteen: O, met Zuster Judith. Toen ik de trein opnoemde en zei hoe laat ik in Bilthoven aan zou komen, toen klonk 't meteen spontaan: 'Ik kom direct naar A'dam, naar de Spuistraat.'**

Pastoor had intusschen om een zuster van het Rosa Klooster gevraagd, die me naar het Adema van Scheltemaplein zou kunnen brengen. Zuster Eufrasia zal komen; Zuster Judith kent haar nog uit haar tijd in het postulaat, novitiat en Reuver.' AB 107

Na een korte begroeting van Priorin Amanda, Zr Stephanía en nog een paar Zusters, zet pater Fennell haar

aan de avondboterham. Daarna volgt een korte ontmoeting met de advocaten Mr. A. Kotting en Mr. Phia Velling. Met de groep reist Zr Judith per trein – 2^e klas – naar station Bilthoven waar de Heer en Mevrouw Waanders met twee kinderen aanwezig zijn en de heer Hanser voor een ziekenauto gezorgd heeft.

Ontvangst in Berg en Bosch.

'Toen we de poort van Berg en Bosch doorreden word ik heel hartelijk verwelkomd door Pater Otten (die een re-traite preekt), onze Rector - Spelbrink – en de Subpriorin. We gingen de groote Kapel in, waar tot mijn groote verrassing de geheele Gemeente al aanwezig was. Dat had ik nu heelemaal niet verwacht. Zuster Judith en de Subpriorin moeten vooraan plaatsnemen.

'Nu zag ik voor het eerst Onze Lieve Heer weer terug. We hadden elkaar in veertien dagen niet gezien en ik ontroerde voor dat stille Tabernakel, waar hij al dien tijd gewaakt, gezorgd en gewacht had, op de terugkeer van het geroofde schaapje.' AB 110

Na het Te Deum volgt een ontmoeting in de recreatiekamer, waar Judith veel vertellen moet. Ook Pater Otten is aanwezig. Rector Spelbrink trakteert zondagavond op een glas wijn.

Toen Zuster Judith al de bloemen zag die ze gekregen had, herinnerde zij zich de droom van een paar maanden geleden. *'Ik zag een groot kruis en daarna een zee van witte bloemen.'* AB 111

De hele week mag Zuster Judith uitrusten en dan – zo schrijft ze – ga ik weer stevig aan de slag! Gelukkig maar dat dat meisje, dat me helpt net helemaal was ingewerkt toen ik weg moest. Hu ga ik weer hard werken en bidden voor m'n broer (Bram), die al in Silezië zit. Geve God dat hij spoedig ook vrij mag komen. Hij is al 7 weken weg.

Maandagavond 17 augustus

zegt Priorin bij het eindigen van de recreatie: **We zullen weer een stormnovene gaan houden!** 'Ze vertelt het niet, maar ze heeft een oproep ontvangen voor Zuster Judith om zich dinsdagavond om acht uur te melden op het station te Utrecht. Uit voorzorg worden er enkele kopieën gemaakt van de Entlassungsschein. AB 112

'Op dinsdagmorgen 18 augustus

– na het ontbijt - ging ik naar de kamer van onze Priorin om te vragen welke brief ik het eerst zou gaan schrijven. Ze keek me ernstig aan en zei: 'Nu moet je eens heel flink en sterk zijn, want ik heb geen prettige boodschap voor je. Gisteravond is er weer een oproep voor je gekomen dat je vanavond om acht uur in Utrecht moet zijn voor vervoer naar Westerbork.'

'Gelukkig keek ik heel ernstig en zei: 'Dat komt me niet zo vreemd voor. Er kwamen in het kamp veel mensen, die er voor de tweede keer zaten en dan ... Ik ben hier in die paar dagen zo overladen met weldaden dat ik er zeker wel een jaar tegen kan!'

Toen – na enig nadenken – merkte ik op dat het toch ook wel een administratieve fout zou kunnen zijn.' AB 112 > Bijlage 5: Pater Fennell, O.P.

Op dinsdagmorgen 18 augustus

reist Rector Spelbrink naar de pastorie aan de Spuistraat, Amsterdam en gaat met pater Fennell naar het advocatenkantoor van mr. Kotting. Deze gaat naar Den Haag om Judith's vrijstelling te bepleiten. Daar hoort hij dat hij als no. 60 aan de beurt is, maar toch deze dag geholpen zal worden.

'Tegen vijf uur komt het telefoontje dat alles in orde is. Hij krijgt een bewijs dat ik niet mee hoefde te gaan.'

Tegen half acht gaat Rector Spelbrink naar het station te Utrecht waar hij met pater Fennell heeft afgesproken. 'Precies acht uur komt daar een hoge Duitser aan. Pater Fennell stapt erop af en laat hem het bewijs zien

dat de advocaat in Den Haag had gekregen. Toen hij het gelezen had, smeed hij het op den grond.

De Pater dacht er niet aan het op te rapen en dacht: 'Dit is nu het stuk waar de advocaat uren op gewacht heeft.'

Toen gaf Pater de gefotografeerde {= gekopieerde} Entlassungsschein. 'Vertrouwt U ons niet dat U het hebt laten fotograveren? "Het moet toch voor bewijs dienen als het origineel wordt afgegeven?' 'Die Schwester soll hier sein. Ze vertrekken toch pas om twee uur van-nacht.'

'Sie kann nicht kommen, Sie ist krank', zei de Pater.

'Ach wass krank?' 'Nervenkrank', antwoordde de Pater weer. 'Ihr Holländer sind allen krank.' 'Das haben Sie Ihr gemacht!.'

Toen Zuster Judith en de Priorin dit allemaal hoorden sprongen ze van 'vreugde in het rond op het kleine kamertje van Priorin.' AB 113-114.

'Toen ik op mijn cel kwam na deze bewogen dag, sloeg ik mijn handboek open en las psalm 5: Heer, Gij hebt ons met Uw goedgunstigheid als met een schild omgeven.' 'Ja', dacht ik dankbaar. 'Zo is het,' AB 111

Gebeurtenissen rond Joden.

9 september 1942: In Auschwitz worden de lijken verbrand om de stank en vervuiling van het grondwater tegen te gaan.

18 september: overal in Duitsland worden de rantsoenen voor de Joden verlaagd.

2 oktober: Joodse werkkampen in Nederland worden leeggehaald: veertienduizend personen worden gedeporteerd.

5 oktober: Himmler vaardigt een verordening uit waardoor alle Joden in de Duitse concentratiekampen naar Auschwitz en Majdanek gedeporteerd worden.

22 oktober: In Sachsenhausen komen de gevangenen in opstand.

De aanwezige SS'ers weten de rust terug te brengen.

22 oktober: Eerste Noorse Joden arriveren in Auschwitz.

28 oktober: Vanuit Theresienstadt arriveert het eerste Jodentransport in Auschwitz.

6 december: Mussert wordt aangewezen als leider van het Nederlandse volk. Geselecteerd uit wikipedia.

HET LOT VAN DE FAMILIE NIEMAND

Huisjes op een kale vlakte bij Hooghalen. Hij sjouwt twee koffers; moeder heeft twee kinderen bij de hand. Vanuit Rosenheim naar Nederland, 1939. 'Hier zullen we vrij zijn', zegt vader. 'Niet elke dag gebrul van Hitler, urenlang. Hier praten mensen rustig; kijken je aan, kijken niet rond of er verspieters zijn. Ik hoop hier thuis te zijn.'

Moeder ziet haar kinderen: ze lacht ze toe; het was zo ver, zo lang. Wat zullen ze hun vriendjes missen, hun speelgoed en hun hond. Ineens is alles weg: vluchteling. Nu in Niemandland zonder onrust, zonder marsmuziek, zonder massahysterie.

De nazi's beoordelen de familie Niemand als 'rasbederver'. Op 15 juli 1942 brengt de 1ste deportatietrein de familie met nog 1133 mensen 'ins Heim': Hitler's moordhuis Auschwitz.

Ter gedachtenis.

Op de appèlplaats van Westerbork liggen 107-duizend stenen:

107-duizend slachtoffers, onder wie 102-duizend Joden; verder leden van de Sinti en Roma families, homo's, mensen met lichamelijke en geestelijke beperkingen, politieke gevangenen, mensen uit het verzet en 'ongewenste mensen', zoals Jehova-getuigen.

Slechts 5.000 mensen keren terug.

Dit monument is een initiatief van overlevenden en onthuld in

1970.

Op woensdag 1 juli 1942

neemt de ss het kamp over. Het heet dan: Polizeiliches Durchgangslager. De 'Grüne Polizei' bewaakt.

Willy Lindwer schrijft in de inleiding op zijn *boek Getuigen van Westerbork*. Kamp van hoop en wanhoop. (2009). Hilversum: Just Publishers: Pp 13-18.

'Vanaf deze locatie vertrok 15 juli 1942 het eerste transport van 1337 mensen naar Auschwitz. Het 93^e en laatste met 279 mensen vertrok op 13 september 1944 naar Bergen-Belsen.

NB De rol van de Nederlandse Spoorwegen (NS) en personeel' is een hoofdstuk apart'. Zie Maurice Blessing in *Historisch Nieuwsblad* mei 2015, nr 5, pp. 64-71.

Het kamp werd op 12 april 1945 bevrijd. Er waren toen nog 800 mensen in het kamp. Westerbork – aldus Abel Herzberg - is een ander woord voor de dag van het laatste gericht. Er is nergens meer steun, niet materieel en niet geestelijk. Ieder is aangewezen op zichzelf en op zichzelf alleen. Een volslagen en absolute wanhoop treedt op en maakt zich van allen meester.' P. 13.

Het kampterrein is heel klein, slechts 500 bij 500 meter. Lindwer(2007), 16-18; 252-255: Het kamp herbergt bij tijd en wijle tussen de zomer van 1942 en het najaar van 1944 ongeveer 17-duizend mensen tegelijkertijd.

Zo verbleven er vaak meer dan 800 personen in één houten barak. Er waren soms niet meer dan één of twee wc's beschikbaar. Men werkte van 's ochtends 7 tot 12 uur en 's middags van 2 tot 's avonds 7 uur.

Het eten was zeer eenzijdig: aardappelen, brood en koolraap. Joodse mannen moesten barakken bouwen zoals de tekening van een gevangene laat zien. Er waren werkzaamheden: smederij, timmerwerkplaats, bouwtechnische dienst, elektrotechnische afdeling, statistisch bureau, telefoondienst, naai- en matrassen ateliers, kappers, schoenmakers, opticiens, wasserij, schoonmaakploegen, vliegtuigsloperij etc. Ook werd door een aantal mensen in een barak les gegeven aan kinderen.' Lindwer.

**Deportatietreinen rijden
van Westerbork > Auschwitz vanaf 15 juli 1942;
> Sobibor vanaf 2 maart 1943; > Theresienstadt vanaf
27 april 1943; > Bergen-Belsen vanaf 11 januari 1944.**

Na aankomst volgt de eerste selectie:

**vrouwen worden gescheiden van mannen.
Kinderen gaan met moeder mee.**

**Je houdt op vader en echtgenoot te zijn.
Je houdt op te kunnen zeggen:
'Wij samen met onze kinderen'.**

Bijlagen

Bijlage 1.

'Op 12 februari 1941 gaf de 'Beauftragter des Reichskommissar für die Stadt Amsterdam', Böhmcker, aan Abraham Asscher (diamant-industrieel) opdracht onmiddellijk een 'Judenrat' te vormen. Hamans (2008), p. 513.

De bezetter ziet deze Raad als een verlengstuk tot inwinning van informatie en nuttig bij de uitvoering van hun beleid: 'de oplossing van het Jodenvraagstuk'.

Bijlage 2. Staf van de Zentralstelle.

Spoedig na de oprichting wordt de leiding over de Zentralstelle door dr. Wilhelm Harster, Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD, in handen gelegd van Willy Lages.

De tweede man is Ferdinand aus der Füntten. De Zentralstelle begint pas op grote schaal activiteiten te ontplooiën na de openbaarmaking op 15 september 1941 van de Anordnung über das Auftreten von Juden in der Öffentlichkeit, uitgevaardigd door Hanns Albin Rauter.

Op 3 februari 1942 wordt de opdracht aan de Zentralstelle gewijzigd, deze luidt: die Steuerung des jüdischen Lebens (Befehlsausgabe an den Judenrat, jüdische Organisationen, Schulung, Fürsorge, Arbeitseinsatz, Wochenblatt) die Durchführung der Anordnung über das Auftreten der Juden in der Öffentlichkeit (Bestimmung örtlicher und zeitlicher Beschränkungen im einzelnen, Überwachung der Kennzeichnung, Zulassung zu öffentlichen Einrichtungen und Veranstaltungen.

B Umzugsgenehmigungen;

die Vorbereitung der Endlösung (Durchschleusung durch die Zentralstelle für jüdische Auswanderung, Umsiedlungsaktionen, Lager Westerbork, Vorbereitung der

Aussiedlung).

Met deze opdracht wordt de Zentralstelle tot het belangrijkste apparaat van de Jodenvervolgingen in de Wereldoorlog.

Hoewel verbonden aan de in de Euterpestraat gevestigde Aussenstelle van de Sicherheitspolizei und SD, zijn haar kantoren gevestigd in de daartegenover liggende school aan het Adama van Scheltemaplein.

Bijlage 3. Wie is Jacob Feitsma?

Naar gevonden aanwijzingen in Hamans, P. & Mesters, G. (2008). *Getuigen voor Christus*. Rooms-Katholieke bloedgetuigen uit Nederland in de twintigste eeuw.

Utrecht: ? . Pp. 543-544, is Jakob Feitsma op 13/4/1895 geboren in Amsterdam en blijft ongehuwd. Hij woont in de Biesboschstraat 65¹ en Govert Flinckstraat 361^{II} en is werkzaam als vertaler. In de wraakactie tegen Aartsbisschop J. de Jong wordt hij als katholieke Jood op 2 augustus 1942 gearresteerd en op 3 augustus vastgezet in de Joodsche Schouwburg te Amsterdam.

Op dinsdag 4 augustus gaan de katholieke Joden uit Kamp Amersfoort, naar de Hollandsche Schouwburg, vanwaar ze met de daar aanwezige katholieke Joden naar Westerbork worden gedeporteerd.

Op vrijdag 7 augustus worden allen – ook Feitsma, en niet Zuster Judith - gedeporteerd in transport 8, 989 personen naar vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau waar allen enkele dagen later worden gedood. De datum 30 september duidt de op de bevestigingsdatum van het Nederlandse Rode Kruis.

Ik heb niet ontdekt of er een Stolperstein is gelegd voor de woning van Jacob Feitsma.

Bijlage 4

Op maandag 3 augustus 1942 schijft de gedetineerde Heer Jacob Feitsma, aan de dominicaan-pastoor van de parochie Sint Thomas van Aquino, Rijnsraat, Amsterdam een brief. Daarin vraagt hij om gebed voor de hele groep. Hij vraagt Zuster Judith er iets aan toe te voegen.

Deze brief is in de parochie verspreid wellicht als een 'kettingbrief'. Hieronder de tekst in de originele spelling. Evidente typfouten zijn verbeterd. Bewaard in de archiefdoos van Zuster Judith Mendes da Costa.

Jacob Feitsma, brief 3 augustus 1942. Archief jmdc

Pax Z.E. Pater Amsterdam 3 Aug. '42

Dit zijn de schoonste dagen van mijn leven en ik dank God voor de onverdiende genade deze schoonheid te mogen beleven.

Gisteren, zondag, werd ik om half zes gehaald. Ik dacht aanvankelijk aan een vergissing doch bij aankomst in den hollandsche Schouwburg bleek de juiste toedracht. Uit Amsterdam en andere steden in Noord-Holland en Utrecht waren en werden in den loop van den dag ruim tweehonderd van Goel uit het Oude Verbond hier verzameld. Tot mijn grote vreugde was daarbij ook de Eerwaarde Zuster Judith Mendes da Costa van de Orde van Sint Dominicus. Er was ook nog een juffrouw W. van de Orde van Sint Franciscus. Vrouwen met heldenzielen. Door de consternatie zaten we eerst een beetje in de put. Maar de Heilige Geest verleende ons weldra kracht en genade.

Onbegrijpelijk dat je zoo iets onverdiend kunt verwerven. We voelden het geweldig verbijsterd voorrecht, een groepje uitverkorenen te mogen zijn, die een klein beetje van het Kruis Christi mochten dragen. Toen kwam er grote blijdschap en dankbaarheid over ons. En God schonk ons de kracht de zwakken een beetje te mogen opbeuren. Die beide vrouwen Zuster Judith O.P. en Juffrouw W. hebben zich met Evangelische lach en vol vreugde en met sterke schouders onder het Kruis gezet en ze sjouwen zoo prachtig dat een beroepssjouwer er jaloers op kon worden. We hebben met Gods hulp de anderen kunnen steunen en hen er aan herinneren dat alles gebeurt omdat God het zoo wil en dat het een eer is Gods wil te mogen volbrengen.

Uniek in de annalen van het Nederlandsch Theater Wezen: gisterenmiddag baden we in de stalles een rozenhoedje en de Litanie van Onze Lieve Vrouw. Zuster Judith bad voor. Een nog groter vreugde ontvingen we vandaag bij de mare dat het kleine beetje narigheid dat we ondervonden geschiedt omwille der gerechtigheid. Ja, we zijn een kleine kern der bijzonder bevoorrechten, want wij mogen bespot en mishandeld worden omwille der gerechtigheid en dan denken we aan de prachtige belofte in de Bergrede. Wij jubelen en zijn dankbaar tot deze uitverkorenen te mogen behoren. We zijn ook heden enkele malen bekoord, maar we zijn er met Gods hulp uitgekomen. Wij hopen de kracht te krijgen om tot het einde trouw op onze post te mogen blijven. Zeer waarschijnlijk gaan we allen hedenavond naar Drente en vandaar naar Duitschland. God die ons reeds zooveel genade schonk, moge ons sterken om tot het einde standvastig te blijven. Wij smeeken u bij God te willen bidden, dat hij ons de kracht schenke om tot het einde de zwakken te mogen steunen en wijzelf staande te blijven.

Misschien is de hieronder toegevoegde tekst van Zuster Judith?

Bid voor ons gij, Pater en de andere Paters en Zusters van de Rijnstraat. Laat eens allen voor ons bidden. Want wij hebben uw gebed hard nodig. Sancta Maria, Mater Dei, ora pro nobis peccatoribus, nunc et in hora mortis nostrae. Amen. Allen die hier zijn groeten U. w.g. Feitsma. Einde van de brief.

Zuster Judith schreef een aparte brief aan de Dominicanen in Amsterdam, Rijnstraat, bewaard in Archief J mdc.

Bijlage 5.

In zijn boek *Ondergang* beschrijft Samuel Presser uitvoerig de verwickelingen rond de kwestie of de Portugese Joden horen bij de stammen uit het Noorden van Europa. Na vele studies concludeert-'men 'dat deze Joden afstammen van joodse families rond de Middelland-

se Zee: De Portugese Joden.

Zie de nieuwe promotiestudie van Jaap Cohen (2015).

Bijlage 6.

Pater Fennell, O.P.

Pater J. (kloosternaam Antoninus) Fennell.

Marit Monteiro meldt in haar boek (2008) *Gods Predikers*. Dominicanen in Nederland over pater J. Fennell o.p. (1877-1961) het volgende (p. 381-382).

Het verzetswerk van Theo de Witte, redemptorist.

In 1941 verricht Theo de Witte (1901-1939), in opdracht van bisschop Huibers van Haarlem, sociaal en pastoraal werk onder gevluchte Joden uit Duitsland en Oostenrijk.

Eind 1942 richt hij een noodfonds op voor voedsel, kleding en onderdak met financiële steun van het Episcopaat. In augustus 1943 wordt hij opgepakt en zit tot eind december gevangen.

Fennell 1943.

Daarna neemt J. Fennell, O.P. werkzaam in de Dominicuskerk te Amsterdam zijn activiteiten over. Deze bestaan in o.a. verbindingsman te zijn tussen allerlei organisaties. Hij moet instaan voor ieders betrouwbaarheid. Als regent van de Amsterdamse gevangenis is hij op de hoogte van acties en arrestaties, waarover hij het lokale verzet tipt. Een voordeel is dat hij overal in Nederland pastoraal bezig is geweest en zo talrijke adressen kent waar onderduikers worden ondergebracht. Heel wat keren is hij ontsnapt aan arrestaties, 'maar niet zonder talloze angstige momenten.'

Zuster Judith ontmoet hem bij haar terugkomst uit Westerbork in de pastorie van de Dominicuskerk te Amsterdam op 15 augustus 1942.

Volgens Judith's verslag van maandag 17 augustus is hij de man, die de priorin van Bilthoven belt.

Fennell gaat met rector Spelbrink op het perron van station Utrecht in gesprek met de SS-officier die het bericht uit de Zentrallstelle te Amsterdam Zuster Judith

hoeft niet naar Westerbork - leest en vertrappt. Fennell zet zijn ervaringen in 1946 op papier. Noten bij Monteiro hoofdstuk 9: 51, 52. Poorthuis en Salemink (2006) Een donkere spiegel, p. 494- 495.

In de autobiografie (AB), opgemaakt in oktober 1943 is pater Frehe aan het woord, wat niet juist is. Misschien moeten we de vermelde F de betekenis Fennell geven.

Literatuur, illustraties.

De Joodse Schouwburg.

- Broekema, Pauline (2015).** *Het Boschhuis*. Portret van een familie. Amsterdam: BV Uitgeverij de Arbeiders pers. In hoofdstuk 30: Judith in de Hollandse Schouwburg. Pp 263-272. Bijna gelijk aan AB
- Hamans, P. & Mesters, G. (2008).** *Getuigen voor Christus*. Bloedgetuigen voor Christus in de twintigste eeuw. Utrecht: / Pp, 543-544.
- Schellekens, Mark (2012).** *Walter Süskind*. Hoe een zakenman honderden Joodse kinderen uit handen van de nazi's redde. Het echte verhaal van de film. Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Gennep
- Wikipedia.nl** Jodenvervolgung: 'Hollandsche schouwburg. 1941: Joodsche Schouwburg.

Doorgangskamp Westerbork.

- Bollen, Mirjam (2003).** *Ik zal je beschrijven hoe een dag er hier uit ziet*. Dagboekbrieven uit Amsterdam, Westerbork en Bergen-Belsen. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact. Geen vermelding over Judith Mendes.
- Cohen, Jaap (2015)** *De onontkoombare afkomst van Eli d'Oliveira*. Een Portugees-Joodse familiegeschiedenis. In deel III: De Aktie Portugesia. Amsterdam: Querido Uitgeverij B.V.
- Heemskerk, Willem (2005).** *De Heilige Edith Stein en haar tijd*. De zeventigste uitgave van de Stichting Charles Beltjens. Beek: Drukkerij Econoom.

- Lang, W. M. de (2009). *Het oorlogsdagboek van G. Italie*. Den Haag, Barneveld, Westerbork, Theresienstadt, Den Haag 1940-1945. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact. Judith Mendes pagina 444.**
- Lindwer, Willy (2013). *Getuigen van Westerbork*. Kamp van hoop en wanhoop. Hilversum: Just Publishers.**
- Mendes da Costa, Judith Henriette (2006). *Autobiografie. 1895-1944*. Voorschoten: Congregatie van de Heilige Catharina van Siena: in eigen beheer. Geciteerd als AB.**
- Mohr, A. & Prégardier, E. (1995). *Passion im August, 2.-9. August 1942*. Z.pl.: Ploeger Verlag. Bijdrage van Ignatius Bromberg: Bericht aus dem Jahre 1950 über den Aufenthalt in den Lagern Amersfoort und Westerbork in den Zeit vom 2.-7. August 1942. Pp. 46-53.**
- Moraal, Eva (2014). *Als ik morgen niet op transport ga*. Kamp Westerbork in beleving en herinnering. Amsterdam: De Bezige Bij.**
- Smalhout, David (2013). *Daarheen en weer terug*. Amsterdam: Uitgeverij Van Oorschot.
Over kamp Westerbork (56-65), Theresienstadt (66-78), Auschwitz-Birkenau (79-104), Meuselwitz-Lager Buchenwald (105-135). De reis terug (136-170).**
- Warsage, J. de (1967). *Als een brandende toorts*. Documentaire. Getuigenissen over Dr. Edith Stein (Zr. Teresia Benedicta a Cruce) en medeslachtoffers. Echt: Missiehuis Steyl (13665). Zuster Judith Mendes da Costa p. 193-20**
- Wiesel, Eliëzer (2006). *Nacht*. Uit het Frans *La Nuit* vertaald door Kiki Coumans. Amsterdam: Thys Bartels en J.M. Meulenhoff bv. Verblijf in Westerbork en Auschwitz p.49.**

Illustraties

Alle illustraties zijn ontleend aan Wikipedia.

Kopie van het 'Entlassungsschein' komt uit het Archief over Zuster Judith in het klooster te Voorschoten (2015).